

Z. Karvalics László

A Wilson-gyémánt civil tengelyeinek magyarországi előtörténetéhez

A modernizáció négy főszereplőjét (a *Gazdaságot*, a *Politikát*, a *Tudományt* és a *Civil szférát*) hat csatornán keresztül összekapcsoló Wilson-gyémántnak három olyan tengelye van, amely a civil csúcsot érinti. Ha stratégiai szemmel kívánjuk mérlegre tenni mindazt, ami említésre és elemzésre érdemes a politikai szférát, a gazdaságot és a tudományt a „civilitással” összekötő kommunikációs áramlásban, akkor azonnal feltűnik egy fájdalmas hiány. Bármennyire új is a Wilson-féle modell, amely nem az egyes szereplők önmagában vett teljesítményéből, hanem a szereplők közötti interakció minőségéből vezeti le az egyes nemzetek sikereit, illetve kudarcait, ezeknek a „csatornáknak” elvileg már lehetne gazdag irodalma Magyarországon is. Csakhogy a köztörténetírás jellemzően „fejezetekben” gondolkodó monográfia-logikája miatt az egyes csúcsokról már szinte minden leíratott, miközben mind a mai napig elég keveset tudunk az ezeket összekötő „hidakról”.

Ebben a rövid írásban arra vállalkozom, hogy történeti képet adjak a magyar Wilson-gyémántról. Egyrészt serkenteni és bátorítani kívánom az átfogó igényű, elmélyültebb történeti kutatásokat ebben a tárgyban, másrészt igazolni szeretném, hogy korábbi korszakok magyar Wilson-gyémántjainak tanulságait elemezni kettős haszonnal jár: egy friss vizsgálódási pozíció révén újszerűen lehet rápillantani jól ismertnek vélt korszakokra, és ennél is fontosabb, hogy a korábbi periódusok elemzéséből nyert tapasztalatok hasznosan építhetők be a jelen stratégiai útkereséseibe is.

Négy Wilson-hullám Magyarországon – szakaszolási kísérlet

Kétség sem férhet hozzá, hogy a politikai és gazdasági rendszerváltással 1989-ben a Wilson-gyémánt történetének is új szakasza kezdődött, olyan markáns és olyan nagyfokú diszkontinuitás jellemzi a csúcsokat és a csatornákat egyaránt. Az sem lehet ennek nyomán kérdéses, hogy a megelőző évtizedek, a „pártállami dekádok” szintén önálló korszakot jelölnek ki.

Annál izgalmasabbak a korábbi időszakok. Hajlok arra, hogy az 1867 és 1937 között eltelt hatvan évet egyetlen szakasznak – melleleg a magyar Wilson-gyémánt aranykorának – tekintsük, és akkor már csak egyetlen jellegadó periódusunk marad, a Wilson-gyémánt megszületésének és első, tétova hídépítéseinek hosszú időszaka: az 1770-es évek második felében kezdődő és a reformkor nagy intézményi földmozgásaiba rohanó hetven év. Mindebből jól látszik, hogy három rövid időszak kimarad a magyar Wilson-történelemből: az 1848-as szabadságharc és a leverését követően nagyjából a kiegyezésig tartó közel húszéves társadalmi-közéleti apátia, majd az első világháború, s végül a második nagy világegyezés és az azt követő „koalíciós korszak” politikatörténeti torzójának (együttesen) tíz esztendeje. Lássuk egyenként, miről is üzennek az egyes szakaszok.

1. Előttörténet: a Wilson-gyémánt alakot ölt (1777–1847)

A magyar Wilson-gyémánt a *Ratio Educationis* köpönyegéből bújt ki. Az elemi iskolák létrehozása nem egyszerűen az alávettett úrbéresből egyenjogú polgárrá váláshoz vezető hosszú utat (és ezzel a *Civilitás* csúcs kiformalódását) nyitotta meg, hanem – már amennyire a premodernitásban ez egyáltalán értelmezhető – két másik csúcs kialakulására is nagy hatást gyakorolt: az iskolák módszertani és tankönyvkultúrája felől a *Tudomány*, a magasabb iskolákban pedig a tisztviselői kar és a jövőendő gazdasági elit képzése felől a *Gazdaság* nagy társadalmi tömbjei kezdtek kiformalódni.

Ha ragaszkodni akarunk az „intézményi” képletekhez, akkor a *Tudomány* csúcsról természetesen majd csak a Magyar Tudományos Akadémia megalapításától, 1825-től kezdve (a magyar tudósok addig külföldön tanulnak és tagoskodnak), a *Gazdaságról* pedig talán a Gyáralapító Társaság és a Végegylet 1844-es létrejöttétől kezdődően lehet beszélni. A majdani *Civilitás* csúcs előképeit a vidéki irodalmi társaságok és folyóiratok, kölesönkönyvtárak környékén kereshetjük, s paradox módon még a politikai önszerveződés korai képletei is inkább a *Civilitás*, mintsem a *Politika* csúcsához látszanak tartozni. (Martinovics két „szervezete” közül talán ilyen a Szabadság és Egyenlőség Társasága, de az „országgyűlési ifjak” 1834-ben megszervezett Társalkodási Egylete már bizonyosan ide sorolható). Ez a jellegzetesség mindaddig fennáll, amíg az 1848-as forradalom önfelelt hónapjai után az elkülönült és elidegenedett Hatalom „társadalmi kontroll” alá helyezhetőségével kapcsolatos illúziók szerte nem foszlanak.

Wilson modellje természetesen nemcsak az intézmények, hanem az egyedi szereplők között épülő csatornákat is figyelembe veszi. A napóleoni háborúk konjunktúrája például nemcsak elindít egy gazdasági és a tőkefelhalmozási ciklust, hanem a *Politika-Gazdaság* tengelyt is elkezd kiformálni. Az összes többi Wilson-tengely esetében a különlegesen aktív közéleti figurák, az úgynevezett „championok” tevékenységének köszönhetően indulnak meg a közeledések. Elegendő, ha a magyar tudós társaság létrehozását kezdeményezők (Bél Mátyás és Bod Péter után Winterl József Jakab, Kovachich Márton György és Martinovics Ignác, majd Bessenyei György és Révai Miklós) névsorán végigszaladunk – ők valamennyien személyükben testesítették meg egy-egy olyan tengelyt, ami a *Tudomány* csúcsból indul ki. Ugyancsak jól azonosítható személyek fémjelzik a népszerű agrártudományi irodalmat is, amely egyenesen az olvasni tudó parasztokat szólította meg szakismeretekkel (Tolnay Sándor Wolstein-fordításától Török Lajos, Tessedik Sámuel és Mitterpacher Lajos sok kiadást megért könyvein át Nagyváthy János műveiig), itt azonban már a *Tudományt* a *Civilitás* és a *Gazdaság* csúccsal „tömegműfajok” révén összekötő csatornák kiépülését is tetten érhetjük.

2. Boldog Wilson-békeévek (1867–1914), lefojtott utójáték (1920–1937)

A tizenkilencedik század második felétől a huszadik század elejéig tartó időszak a modernizáció valódi sikertörténete. A kiegyezés környékén még 80 százalékban agrár-ország gazdasága és kultúrája – a fejlődés korábbi megkésettégeit kiigazítva – Európa nyomába ered, Budapest világvárossá válik, és a tudásszektorban (kutatás, innováció,

közoktatás és felsőoktatás) nemzetközi rangot vív ki magának. Ha Wilson modellje visszamenőleg is igaz, akkor ebben a korszakban nagy pezsgést, számottevő áramlásokat kell tapasztalnunk az egyes csatornákon.

A magyar felzárkózás motorja a *Gazdaság*. Stabilitását és növekedésre orientáltságát azoknak a finom érdekegyeztetési mechanizmusoknak köszönheti, melyek révén a *Politika* (megfelelő vizsontszolgáltatások fejében) nagyfokú szabadságot és jelentős piacokat biztosított számára. A gazdasági szaktestületek és érdekképviselői szervek (a kereskedelmi és iparkamarák, a kereskedelmi testületek és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület) véleménye a gazdaságpolitikai döntések meghozatalakor mindig érvényesülni tudott, mert kialakult a tárgyszerű kommunikáció rendszere. Az üzleti élet szereplői „szaktanácskozmányokon”, ankétokon hallgattattak meg, s maguk is gyakorta éltek beadványok, kérvények és javaslatok eljuttatásával a kormány illetékeseihez és az országgyűléshez. Mivel ekkorra már bevett és egyre növekvő formagazdagságú gazdaságpolitikai megoldás lett az „állami támogatás” is, a prioritáskezelés és az elosztás diszkurzívává válhatott és az is tudott maradni.

Evvél legalább azonos értékű a *Gazdaságot* a *Tudománnyal* összekötő csatorna is. Ma is korszerűnek számítana az az arány, amellyel az akkori vállalati kutatás-fejlesztés részesedett az összráfordításokból, és nem véletlen, hogy rangos és termékeny, sok esetben nemzetközi jelentőségű innovációk sora fémjelzi az életképes és exportpiacokra is termelő vállalatok laboratóriumait és „K + F részlegeit”, különösen az elektrotechnika terén. A két terület közötti áramlásoknak azonban még mélyebb rétegei is vannak, hiszen például csak a Műegyetemen „alapkutatásként” űzött, gyakorlatvezérelt kémiai technológiák kidolgozása is (a borvizsgálati módszerektől az eozinmáz kikísérletezéséig) számtalan jól használható eljárással gazdagították az éledező hazai ipart. A tudomány legjobb képviselőiben ráadásul folyamatosan munkált az a – már Apáczai által oly pragmatikusan és hitelesen képviselt – szemlélet, ami a „közjó” és a „nemzet felemelkedése” érdekében etikai alapokat is nyújtott ahhoz, hogy életüket a kutatómunkának szenteljék. Nem véletlen, hogy a tudósok lelkében lakozó *citoyen* előhívása révén könnyen létesültek hidak a *Tudomány* és a *Civilitás* között is.

A tudományos igényű egyletek úttörői már a reformkorban megalakultak (az orvosok társasága és a természetbúvárokat összefogó Természettudományi Társulat, a mai TIT elődje 1841-ben jött létre), majd a múzeumi és közgyűjteményi intézményrendszer kiépülésével párhuzamosan az egyes tudományterületek szakmai-közéleti munkáját védőszárnyaik alá vonó szervezetekké fejlődtek. A legalább félszáz nagyobb szakmai csoportosulás kimagasló jelentőségét három szerveződési sajátosság adta:¹

- az adott tudományszakok kérdései köré tömbösülő tudományos nyilvánosság megteremtésének az egyletek voltak a motorjai, előbb-utóbb szinte mindegyiknek saját folyóirata lett;
- ma hálózati logikának neveznénk azt a módot, ahogyan „az egyénileg, szétszórtan, a tudományos központoktól távol dolgozó vidéki szakemberek munkáját és eredményeit is bekapcsolták a szakma országos vérkeringésébe”;

¹ Az illusztrációként alkalmazott két idézet forrása a „Magyarország története” című tízkötetes sorozatnak (főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó) az 1848–1890 időszakot tárgyaló II. kötetében az 1415–1416. oldalon található fejezet, melynek címe „A művelődés”, szerzője Vörös Károly.

- és mivel az egyletek tagsága „egyesítette a különböző tudományterületek legnevezetesebb képviselőit és az ambíciózus amatőröket”, par excellence szervezeti formát adtak ennek a különlegesen fontos Wilson-tengelynek.

Magyarország egyesület-történetének ismert tényei közé tartozik a dualizmus korában, majd a Horthy-korszakban működő körök, szervezetek rendkívül magas száma, ami 1932-ben majdnem elérte a 15 ezret. Az azonban már kevésbé köztudott, hogy – a különféle érdekképviseleti és önszervező szervezeteket és a társasköröket leszámítva – a *kulturális és tudományos egyesületek* magasan vezették a rangsort, számarányukat tekintve maguk mögé utasítva a hazafias, vallási, bajtársi, jótékonyági és sportcélú társakat. A helyi és regionális szakmai, tudományos és kulturális egyesületek a helyi közélet motorjai és az igényes lokál-patriotizmus letéteményesei is voltak, színvonalas periodikákkal, évtizedes rendezvény-hagyományokkal. Önálló és nagyhatású mozgalmak nyomán születtek meg az agrár-népesség kulturális felemelkedését szolgáló intézményi formák: a népfőiskolai hálózat, az agrártudományt populáris formában közvetítő gazdakörök sora, a falusi olvasókörök stb.

Stratégiai érzékenységgel szemügyre véve a kiemelt tengelyeket, kétség sem férhet hozzá, hogy a sikerek „mélyszerkezete” az oktatás- és kultúrpolitika évtizedes aprómunkája felől érthető meg és írható le. A két Eötvös, Kármán, Trefort és társaik tevékenységét (akik mellesleg oktatásirányítóként közvetítők voltak a *Tudomány* és a *Politika* között is) mai terminusokkal tervszerű és következetes, normatív költségvetési támogatással megerősített, hosszú távú tudásvagyon-gazdálkodásként írniuk le, amelynek jótékony hatása a gyémánt csúcsain és tengelyein egyaránt megmutatkozott. Amitől azonban mindvégig fékek és akadályok épültek a rendszerbe, és emiatt a modernizációs teljesítmény eleve csak alacsonyabb értékű lehetett, az nem más volt, mint maga a féloldalas és ellentmondásos társadalomszerkezet. A tengelyek közötti áramlások alanya jellemzően az „úri középosztály” volt, a politikai, gazdasági és kulturális kirekesztettségben tartott milliók számára pedig csak itt-ott nyíltak meg kisebb csatornák és átjárók. A vesztes világháború után pedig soha sem sikerült többé visszatalálni a korábbi „wilsoni” pályára. Az ország jelentős területeinek elcsatolása nemcsak a csúcsok „megkopasztását” jelentette, hanem az áramlásokat is „befagyasztotta”, minden vonatkozásban. A tudományos elit gyorsuló exodusának, majd a gazdasági elit sajátos „kiiktatásának” hatáskövetkezményei messze túlmutattak a hazai zsidósággal szembeni állami fellépés köztörténeti dimenzióin: szisztematikusan megkezdték pusztítani azokat a tengelyeket, amelyeknek korábban a modernizációs sikerek nagy része köszönhető volt, pedig elmondható, hogy bizony volt még tartalék abban a „paradigmában” is. A Magyar Zoltán névvel fémjelzett közigazgatás-tudományi iskola tevékenysége éppen az 1930-as évek végére teljesedett ki, egyszerre ígérve két korábban deficitcsatorna kiszélesítését: a szolgáltató szellemiségű reform-közigazgatással a *Politika-Civilitás*, a tudományirányítás innovatív rendszereivel pedig a *Politika-Tudomány* tengelyeken folyó áramlások élénkítését. Az, hogy a Magyar-iskola programja mind a mai napig aktuális és megvalósíthatatlan, furcsa módon értékeli fel visszamenőleg is a korszak szellemi teljesítményét, hatalmasra növesztve a csalódottság-érzést az „elmaradt haszon” miatt. Az, hogy ez a keserűség mindmáig nincs jelen a közgondolkodásban,

vélhetőleg annak köszönhető, hogy a valóra nem vált lehetőségek eltörpülnek a második világháború utáni évtizedek tényleges pusztításai mellett: a pártállami korszak ideológia-vezérelt világa gyökerestül felforgatta a csúcsok és a tengelyek hosszú időn keresztül kiformalódott szerkezetét.

3. A „kiszáradó medrek” évtizedei (1948–1989)

A gazdaság államosításával, ami 1949-re gyakorlatilag befejeződött, a Wilson-négyszög háromszöggé vált. Megszűnt az autonóm *Gazdaság*, teljes mértékben összeolvadva a *Politikával*. A mindenható *Politika* nagyságrendekkel csökkentette a *Tudomány* önállóságát is, a *Civilitás* diffúz önszerveződését pedig az egyesületi világ alságos uniformizálásával számolta fel. Így a korábbi közösségi formák helyett éppen a „közösségi gondolat” jegyében szorította individuális szintre az állampolgári oldal részvételét a „köz” ügyeiben, változatos cenzúraformákkal már az információáramlást is korlátok közé szorítva, a tájékoztatást propagandával helyettesítve, hangulatjelentésekkel és beépített ügynökök jelentéseivel pótolva a valódi interakciót „állam” és „polgárai” között. Emiatt – egészen a késői Kádár-korszakig, amikor a nyolcvanas évek elején a gazdasági és civil önszerveződés első hatékony formái életre keltek – összesen két szuverén tengely maradt működőképes, nevezetesen azok, amelyek a *Politikát* a *Tudománnyal* és a *Tudományt* a *Civilitás* szférájával kötötték össze.

Az izgalmasan sokoldalú *Politika-Tudomány* tengely legérdekesebb jellegzetessége az volt, hogy a társadalommal hiányzó kommunikáció egyfajta pótlékként a tudomány „partiképes” képviselői – a tudománypolitikai játszmákon keresztül – egyszerre lehettek az állampolgári érdekek és szempontok, valamint a nemzetben és jövőben gondolkodó valódi stratégiai nézőpontok megjelenítői, a *citoyen* öntudat hordozói. Mivel a tudomány képviselőinek legitimáló erejére és az általuk közvetített tudásból származó előnyökre a politikának tartósan szüksége volt, a tudomány maradt az az „arkhimédeszi pont”, amelyen keresztül a gondolatok és érdekek árama képes volt mozgásban maradni. Részben ennek is köszönhető, hogy – a történetírásban mindmáig figyelemre is alig érdemesített „championok” révén – 1968 és 1973 között a tudománypolitika felől indulhatott el egy mai szemmel is érdemlegesnek tekinthető modernizációs kísérlet. Noha az „új gazdasági mechanizmus” néven elhíresült kísérlet végül kudarcot vallott, illetve megtört az ellenérdekelt csoportok ellenállásán (a politikától akár csak részben független szuverén gazdasági szereplők nem léphettek színre, illetve nem erősödhetek meg), a háttérben meghatározó lépések történtek a tudománypolitikában. Az *MSZMP* által kibocsátott tudománypolitikai irányelvek (1969) védőernyője alatt az ébredő informatikai ágazatnak és a műszaki fejlesztés állami intézményeinek (sőt a szövetségessé lett Statisztikai Hivatalnak is) módjuk nyílt a már versenyképességi kategóriákban is értelmezhető, stratégiai igényű gondolkodásra és bizonyos lépések megtételére is: a *Tudomány* mind gyakrabban ki tudott lépni a statisztaszerepből.

A *Politikától* „megkapott” részleges autonómia birtokában a *Tudomány* és a *Civilitás* szférái között páratlanul gazdag és sokoldalú kapcsolat-együttes szövődött, ami a tudományos ismeretterjesztés ezerszínű tevékenység- és médiumvilágában teljesedett ki. A *TTTT*, majd *TIT* néven, szovjet mintára létrehozott gyűjtőszervezet árnyékában egy-

szere tudott továbbélni az elődszervezetek, tudományos egyletek szelleme és szakmai szigora, és itt nyílt tér a tudomány képviselőinek és a társadalom szinte minden rétegének szervezett találkozásai számára. Az elnyomott és háttérbe szorított öntudat és állampolgári identitás egyetlen viszonylag szabad szektorában, az ismeret- és tudásszerzés birodalmában elképesztő teljesítményre volt képes a magyar társadalom. Milliók forgatták a népszerű folyóiratokat (köztük a rekorder *Élet és Tudományt*), évről évre százazrek iratkoztak be a szervezett felnőttképzési rendszerbe, legendás ismeretterjesztők vonzottak tele termeket, ha az úrkutatás, a biológia vagy a társadalomtudomány legfrissebb eredményeit mutatták be, s később az *Iskolatelevízió* révén a mindenkori iskolas korosztályok is bekapcsolhatóvá váltak a mozgalomba. A tömeges nyelvtanítás a hatvanas évek közepén a *TIT* stúdióiból indult el, s az a tény, hogy a mai magyar társadalom számára a *Tudomány* megmaradt nagy tekintélyű szektornak és szellemi inspirációk forrásának, elsősorban ennek a néhány évtizedes, páratlan „együttmozgásnak” köszönhető.

Jegyezzük meg végül, hogy az előző időszak „wilsoni” kiteljesedését nagyban akadályozó társadalomszerkezeti jellegzetességek negyven év alatt gyökeresen átalakultak. A pártállam évei alatt a mobilitás és a tudáshoz való tömeges hozzájutás szempontjából – minden diszfunkció ellenére – számos kedvező folyamat indult el, ezek „kifutását” azonban mind a mai napig temérdek dolog befolyásolja, így valódi értékelést csak évtizedes távlatokban lehet majd adni. (Egyfelől a felsőoktatásba most már szinte korlátlanul beáramló korosztályok, másfelől a növekvő iskolai szegregáció, a műveltségi szakadékok kiszélesedése – nehéz megmondani, hogy melyik tendencia erősödik fel, és a következő időszakban mi válik meghatározóvá). A kölcsönös összekapcsoltságot, a mai értelemben vett interkonnekтивitást azonban szinte lehetetlenné tette a kommunikációs infrastruktúra áldatlan állapota, az akut telefonhiány, ami még a kedvező folyamatokat is erősen fékezte.

4. „Rontott” ... de vajon akar-e építeni Palladio? Tizenhat rendszerváltó esztendő Wilson-tengelyei (1989–2005)

A rendszerváltás első és legfontosabb jellemzője a négy csúc és a hat tengely visszaállítása, szuverén *Gazdasággal*, valamint a *Civilitás* és a *Tudomány* depolitizálásával. Más kérdés, hogy a rendszerváltó elit az új politikai erőtereknek és törésvonalaknak megfelelően kisszerűen és szűklátókörűen újra átpolitizálták az „agorákat” és a médián keresztül az egész társadalmat, az ideológiai porázt felváltó fiskális függéssel pedig a tudományt is aszimmetrikus és méltatlan játszmákba kényszerítették.

Több mint jellemző, hogy hiába „éledtek fel” tetszhalott tengelyek, a rendszerváltással éppen az előző időszak két életképes, nagy értékű tengelye kezdett el erodálni. Az előző időszak *Politika-Tudomány* tengelyének kliséi még mindig sokkal jellemzőbbnek bizonyulnak, mint a valódi interakció e két szféra között. A politikai vezetők professzionális együttműködés helyett mind a mai napig hipokrita „találkozás a tudomány képviselőivel” típusú kommunikációs kvázi-eseményekkel vélik helyettesíteni az igazi áramlások, és ha már nagyon hangos a Magyar Tudományos Akadémia, akkor finom költségvetési kedvezményekkel tartják fenn a rendszerszemléletű együttműködés látszatát.

Eközben valódi tudománypolitika híján az egész *Tudomány* csúcs ellehetetlenül és évről évre veszít a versenyképességéből.

Még ennél is nagyobb a rendszerváltó elitek felelőssége a *Tudomány-Civilítás* tengely sorsával kapcsolatban. Az átpolitizálással kombinált költségvetési kiszorítósdiában rövid idő alatt ellehetetlenült a tudományos ismeretterjesztés országos szervezete, a „mindenható piac” ítéletét nem ellensúlyozta koncepciózus kultúrpolitika, s így alapvető jelentőségű orgánumok kerültek a szakadék szélére (a *Középiskolai Matematikai Lapok*, a magyar matematikai kultúra egyik bölcsője majdnem megszűnt). Nem sokkal élte túl a demokrácia beköszöntését a *Science* című folyóirat magyar nyelvű változata (a *Tudomány*) sem, amelyre mint a *state-of-the-art* tudás közvetítésének fontos hídfőállítására oly büszkék voltunk már a rendszerváltás előtt is. Mindennél többet mond a *Kossuth Klub* kálváriája: ez a kulturális közintézmény, amely félszáz éve, 1955 óta a tudományos ismeretterjesztés felleadvára, bármelyik pillanatban az utcára kerülhet, mert a rendszerváltás óta immár a hatodik kormány sem képes a társulatnak otthont adó ingatlanl kapcsolatos banális jogi kérdéseket megoldani, így tizenhat éve tartják létbizonytalanságban a Wilson-tengely egyik legprogresszívebb szereplőjét.

A *Mindentudás Egyeteme* – immár a digitális kultúra teljes fegyverzetében – éppen azért lehet emblemikus jelenség, mert a *Tudomány*, a *Civilítás* és – a *Matáv/Axeleró* csoport támogatása révén – a *Gazdaság* látványos és a *Politika* közvetítése nélkül megvalósuló egymásra találásaként írta be nevét az ezredforduló utáni időszak történetébe. Páratlan sikere a tudományos ismeretterjesztés legszebb napjait idézi, és érzékelteti azt a mélyszántást, amelynek eredményeként a népszerű tudomány „fogyasztása” a hétköznapi kultúra részévé vált Magyarországon. Nem csoda, hogy a piac stabilizálódásával a tudományos ismeretterjesztő könyv- és folyóirat-kiadás is felzárkózott a televíziós és internetes csatornák mellé, és a politikai tudatosságot remekül pótolja az állampolgári érdeklődés és vásárlóerő.

A civil tengelyek legígéretesebbje ebben a pillanatban az, amelyik a *Politikával* köti össze az állampolgárokat, illetve a polgárok közösségeit. Innen nézve a *szolgáltató állam* és az *elektronikus ügyintézés* problémaköre még ahhoz képest is *felértékelődik*, ahogyan egyébként a friss diskurzusokban számolunk vele. A tájékoztatástól az interaktivitás és a valódi tranzakciók irányában fejlődő kormányzati hálózati portálokon keresztül az állampolgári igények újfajta módon volnának ugyanis aggregálhatók és feldolgozhatók, miközben az információszabadság kiterjesztése révén megnövekvő nyilvánosság láthatóvá és jobban megismerhetővé tehetné a közszféra intézményein belül zajló folyamatokat. Ez a két egymást erősítő áramlás új alapokra helyezhetné a hagyományosan oppozíciós viszonyt: nem véletlen, hogy óriási az ellenállás, különösen a nyilvánosságot illetően...

A *Civilítás-Gazdaság* tengely egyelőre a mecenatúra-gesztusok médiaeseményeire, illetve a zöldszervezetek által a környezetérzékeny termelővállalatokra helyezett nyomásra korlátozódik. Az adó-jogszabályokkal megnyomorított, nehéz helyzetben lévő vállalkozói szférán még korai lenne a társadalmi felelősségvállalás olyan formagazdag világát számon kérni, mint amit a fejlett centrum-országokban megismerhetünk, mégis remélhető, hogy a *Gazdaság* és a *Tudomány* között megindult (és újabban az innovációs járulék intézményével megtámogatott) áramlások ide is hamarosan „begyűrűznek”.

Összegzés és következtetések

A magyar Wilson-tengelyek történetéből kiemelkedik a *Tudomány és a Civilitás* kölcsönhatás-rendszere, ami a leghosszabb ideje működő, legkiegyensúlyozottabb és legtöbb eredményt felmutató modernizációs csatornának tekinthető. Stratégiai értéke emiatt óriási, s miután ezt a *Gazdaság* józanul ki is használja, már csak a *Politikának* kellenie mindezt felismernie és adekvát beavatkozási programokká konvertálnia.

Ebből a nézőpontból különös jelentőségre tesznek szert a civil szféra általában egészen más kontextusban tárgyalt problémái: a menedzsmentkultúra hiánya és az alacsony hálózati hozzáférési szint, az internethasználat elterjedésének anomáliái. Az első gond ugyanis megnehezíti, hogy a „civil elit” a pályázati és támogatási formákon keresztül professzionális módon, a nemzetközi kapcsolati tér adta lehetőségeket is felhasználva tudjon párbeszédet folytatni a közszféra és a gazdaság kulcsszereplőivel, a korszerű (szélessávú) infrastruktúra hiánya pedig a horizontális kommunikációs kapcsolatokat teszi szűk keresztmetszetté, lefékezve a civil kultúra tömegessé és hétköznapivá válását.

Z. Karvalics László

Történész, az információs társadalom kutatója. A Budapesti Műszaki-és Gazdaságtudományi Egyetem Információmenedzsment Tanszékének docense, az 1998-ban alapított ITTK (Információs Társadalom- és Trendkutató Központ) Igazgatója és az 1992 óta létező Információtörténelem Műhelykurzus vezetője. Számos, az információs társadalommal foglalkozó kurzus kidolgozója, szakkönyv és tanulmány szerzője. Legutóbb megjelent könyve: Bevezetés az információtörténelembe (Gondolat, 2004). „Kiváló Oktató” (1999), 2000-től Széchenyi ösztöndíjas.